

- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- ESSJa. = TRUBAČEV, O. N. szerk. [Трубачев, О. Н. (ред.)], *Этимологический словарь славянских языков: Праославянский лексический фонд* 1–. Наука, Москва, 1974–.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- IMRE SAMU 1981. Egy fogalomkör nyelvjárási megnevezéseinek típusai. *Magyar Nyelv* 77: 1–20.
- JAKSICS LAJOS 1891. Tiszavidékiek. *Magyar Nyelvőr* 20: 336.
- Jókai Mór 1897. Láda! Kérnek! Jössz-e? In: Jókai Mór, *Összes művei* 69. Révai, Budapest. 80–115.
- Jókai Mór 1903. *A mi lengyelünk*. Révai, Budapest.
- KÁLAL, KAREL 1923. *Slovenský slovník z literatúry aj nářečí. Tlačou Slovenskej Grafie*, Banská Bystrica.
- SzIJSz. = KNEIENZA ISTVÁN, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1–2. Bp. 1955.
- MACHEK, VÁCLAV 1957. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Academia, Praha.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.
- NIMČUK, VASYL' 1983. *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Наукова думка, Київ.
- NRE. = *Новое в русской этимологии I. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН*, Москва, 2002.
- ŠELUD'KO, DMITRO 1931. Німецькі елементи в українській мові. In: *Збірник комісії для дослідження історії української мови* I. Київ, 1–60.
- SŁAWSKI, SEJP. = SŁAWSKI, FRANCISZEK 1952–1982. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V. Kraków.
- SłStp. = *Słownik staropolski*. 1953–2003. I–XI. Kraków.
- SRNG. = *Словарь русских народных говоров*. I–. Наука, Москва–Ленинград, [позже] Москва–Санкт-Петербург, 1965–.
- SSN. = *Slovník slovenských nářečí* I–. Veda, Bratislava, 1994–.
- SXVIw. = *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1–. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966–.
- SZENDREY ZSIGMOND 1924. Jókai tájszavai. *Magyar Nyelv* 20: 97–98.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VarsóiSz. = *Słownik języka polskiego*. Ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego. I–VIII. Drukarnia E. Lubowskiego i S-ki, Warszawa, 1900–1927.
- VINCENZ, A. DE – HENTSCHEL, G., *Das Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache. Göttingen–Oldenburg*, <http://www.bkge.de/wdlp.php> / <http://diglib.bis.uni-oldenburg.de/bis-verlag/wdlp/polnisch/makuch.pdf> (2013. 03. 08.)

KOLYVEK LÉNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

A cápaharcsa vagy pangá nevei. Fontos importhal, nagy mennyiségben kerül hazánkba is fagyasztott állapotban. Az utóbbi időben közkedvelt lett, az éttermekben lassan a leggyakoribb hal, a világhálón számos pangáziusz recept jelent meg az utóbbi években. Édesvízi faj Ázsiában, eredetileg a Mekong és a Chao Phraya folyó vízgyűjtő területének vándorló hala. Rendszertani besorolása szerint a Sugarasúszójú halak (Actinopterygii) osztályában a Harcsaalakúak (Siluriformes) rendjébe és az Óriásharcsafélék (Pangasiidae)

családjába tartozik. Eléri a 130 cm-es hosszúságot és a 44 kg-os tömeget. Természetes populációi ma már csak Kambodzsában élnek, ám fogása újabban ott is drasztikusan csökkent. Banglades, Thaiföld, Indonézia, Malajzia, Kambodzsza, Laosz és Kína tógazdaságai-ban (ROBERTS–VIDTHAYANON 1991) nagy mennyiségben tenyésztik. Myanmarban (Burma) az Irrawaddy folyó deltájában (i. m.) tenyésztett pangá 2007-ben már a halexport 20%-át (WING-KEONG 2007. 3: 7) adta. De Vietnam a világ legnagyobb termelője, 2010-ben – mintegy 6000 hektáron a Mekong deltában, 200.000 ember foglalkoztatásával – az export elérte az 1,3 millió tonnát (AAM. 2012. 3: 36). Noha már 1822 óta számosan leírták a fajt, és érvényesen közzétették latin szaknyelvi nevét, a korábbi magyar ichtyológiai szakirodalomban és egyéb forrásokban (Brehm; Urania Állatvilág; ÉKsz.²; Pallas; Révai; Magyar Nagylexikon; Britannica Hungarica; Magyar Larousse) – miután a fajt nem tárgyalják – sem a latin binómen, sem a faj magyar nevei nem szerepelnek. Nem említi a pangázisusz nevet idegen szavakról írt szótárában BAKOS FERENC, sem később TOLCSVAI NAGY GÁBOR. Újabban azonban a *cápaharcsa* és méginkább a *pangázisusz*, *panga* név a tekintélyes import nyomán nálunk általánosan használt, széles körben ismert lett.

A *Pangasius* az ichtyológia latin szaknyelvében 1822 óta olvasható terminus, akkor még faji jelzőként szerepel a *Pimelodus pangasius* (HAMILTON 1822: 163) binómenben, később azonban már nemi név (CUVIER–VALENCIENNES 1840: 45; JAYARAM 1977: 26; GUSTIANO–POUYARD 2008: 13). A latin szaknyelvi *Pangasius* (*Pangasius pangasius*, *Pangasius hypophthalmus*, *Pangasius pleurotaenia*, *Pangasius sutchi* [FB.]) genusnévből való a mi *pangázisusz* halnevünk, ennek rövidített alakváltozata – nyilván szintén idegen nyelvi mintára – a szakirodalomban is olvasható *panga* (Hal. 2009. 1: 29, 2012. 2: 11). A *Pangasius* etimológiáját illetően a FishBase (FB.) P. Romero helytelen megfejtésére támaszkodik, az ő etimológiai szótára szerint egy közelebből meg sem határozott vietnami halnévből származik a terminus (ROMERO 2002). Ez azonban tévedés, sokkal valószínűbb, hogy a 'sár színű hal' jelentésű bengáli *pāNās*, szanszkrit *paNka* (W.) név a végső forrás, különösen annak fényében, hogy a névadó Francis Hamilton, aki először azonosította és írta le a fajt, nem is járt Vietnamban, India folyóiban találta meg. Hamilton (1762–1829) skót orvos, zoológus és botanikus hosszú időt töltött Indiában, a Bengal Medical Service munkatársa volt 1794-től 1815-ig. Az indiai halfajokról írt jelentős művében több mint 100 – korábban nem ismert – faj tudományos leírását publikálta (HAMILTON 1822). Ő adta a *pangasius* fajnevet, nyilván az ott hallott bengáli név alapján. Nemzetközi szó lett belőle, számos európai nyelvben használatos a latin terminus valamilyen származéka; vö. német *Pangasius* (EL.), spanyol *pangasio* (FAO.), *panga*, olasz *pangasio*, lengyel, finn *panga*, francia *pangas* (W.), orosz *пангасиус*, angol *pangash*, *pangas catfish* 'ua.' (FB.). A névnek a faj élőhelyén, Bangladesben *pangas*, *pungus*, *pungwas* (BFI.), Indiában *ponga*, *pangas*, *pangsa*, *panghas*, *pungas*, *pangra* (TALWAR–JHINGRAN 1991. 2: 613) alakváltozatai használatosak.

Ma érvényes latin szaknyelvi neve a *Pangasianodon hypophthalmus* (SAUVAGE 1878), 1991 óta általánosan elfogadott binómen (ROBERTS–VIDTHAYANON 1991: 122). Szinonima a *Helicophagus hypophthalmus* (SAUVAGE 1878: 235; KOTTELAT 1984: 812) és a *Pangasius hypophthalmus* (SAUVAGE 1878: 235; ROBERTS–VIDTHAYANON 1991: 121), legutóbb CARL FERRARIS katalógusában olvasható (2007: 325). A *hypophthalmus* faji jelzőnek 'alsószemű' a jelentése, az ógörög *ὑπό* 'alatt' és az *ὀφθαλμός* 'szem' szavak összetételével alkotott, a pangáknak a fejen alacsonyan helyezkedik el a szemük. Erre utal a pangá kínai *dī yǎn wú chǐ*, *dī yǎn nián* (EL.), azaz 'alacsony szemű fogatlan', illetve 'alacsony szemű

harcsa' elnevezése. Szintén a szem az alapja orosz *пангасиус большеглазый* (FB.), azaz 'nagy szemű pangáziusz' elnevezésének. A *Pangasianodon* nemi terminust Henri Émile Sauvage alkotta a *pangasius* és a görög *odousz* 'fogak' szó összetételével, és tette érvényesen közzé 1878-ban.

Terjedő társneve a *cápaharcsa* (W.). (Más halakat is hasonlítanak a közismertebb cápákhoz, ilyen például a feketeúszójú sziámi ponty 'Balantiocheilos melanopterus' *cáпамárна* [uo.] társneve nyelvünkben; vö. dán *hajbarbe*, angol *sharkminnow*, német *Haibarbe*, finn *haibarbi* [FB.]) A magyarban először 1994-ben olvasható az *ázsiai cápaharcsa* 'Pangasius sutshi' elnevezés egy akvarista szakkönyvben (SCOTT 1994: 75, 76), 2009-ben *cápaharcsa* (Hal. 1: 29). A két halfaj nevével összetett terminus cápafélére utal ugyan, de jelzi azt is, hogy e faj a harcsaalakúak (Siluriformes) rendjébe tartozik. A név nem arra vonatkozik, hogy a két faj hibridje, hanem a hal hátúszonyára utal, a panga szeret közel a felszínhez úszni, a cápához hasonló, a víztükörfől kiálló hegyes hátúszója volt a névadási szemlélet háttere. Tükörfordítással átvett halnevünk, minden bizonnyal a faj angol *shark-catfish* (FB.) neve a mintája. Számos más nyelvben is megvan *szó* szerinti megfelelője; vö. német *Haiwels*, dán *hajmalle*, svéd *hajmal*, finn *haimoni* (uo.), litván *rykliniai šamai* (W.), holl. *haimeervalle* (FF.), illetve fordított szórenddel lengyel *sum rekini* (FB.), francia *silure requin* 'ua.' (FAO.). Ide tartozik spanyol *tiburón pangasio* (uo.), azaz 'pangáziusz-cápa', valamint német *Pangasius-Wels* (www.pangasius.at) és angol *pangasius catfish* (www.globefish.org), vagyis 'pangáziusz-harcsa' neve is. Vietnami *cá tra, cá tra yêu* (FB.), német *Schlankwels* és kínai *yú máng nián* (W.), *sū shì nián* (EL.) elnevezése szintén a harcsa halnévvel alkotott. A harcsa angol *catfish*, vagyis 'macskahal' neve bajszszálaira utal. A panga *catfish* nevével sok gondja támadt az Egyesült Államokban a harcsatenyésztőknek. Már 2002-ben megállapították, hogy a hazai ragadozó szürkeharcsa eladások 20 százalékkal csökkentek a Vietnamból importált, egészen más nembe tartozó „dömping harcsa” 21000 tonnás importja (Hal. 2009. 1: 30) miatt. Kirobbant a két ország közötti „harcsaháború”. Mivel a panga a tél nélküli trópusi éghajlaton az intenzív tenyésztésben jóval gyorsabban növekszik, és feldolgozásának alacsonyak a költségei az olcsó vietnami munkaerő miatt, a fajlagos költségek elemzése szerint 1 kg panga előállítási költsége még ma is csak kb. 0,7 USD (uo.), árban a szürkeharcsa amerikai tenyésztői nem tudtak versenyezni. Azóta a hazai harcsáétól gyakorlatilag megkülönböztethetetlen csomagolt pangafilé egyre népszerűbb ott is, miközben az átlagos amerikai fogyasztó valójában nincs is tisztában azzal, milyen halat eszik. Nem segíti az önálló termék azonosítását a behozott *Pangasius hypophthalmus*-nak az amerikai piacon elfogadott sokféle neve (*striped pangasius, sutchi* és *swai*) sem. A vásárlót aligha érdekli a taxonómia, és mivel a fagyasztott pangafilé a kereskedelemben olcsóbb, mint a hazai harcsafilé, fogyasztása nőttön nőtt. Az amerikai harcsatenyésztők el akarták érni, hogy a pangára ne használják a megtévesztő *catfish*, azaz 'harcsa' nevet. A Catfish Farmers of America (CFA) lobbizott az amerikai törvényhozásnál ennek érdekében, 2003-ban az amerikai szenátus, védve a helyi termelőket és a belső piacot, ki is mondta, hogy csak az ott tenyésztett fajokat lehet harcsának nevezni az amerikai piacon. A jogszabály szerint csak ezeket szabad e néven forgalmazni, emellett magas behozatali vámokat szabott ki az importált vietnami harcsára. Megtévesztő itthon is a *-harcsa* utótag az összetételben, aligha igazodik ki a vendég az étlapokon, például egy panzió étlapján: „Pangasius filé (harcsa filé) vajban sültve. Pangasius filet (Wels filet) im Butter gebraten” (www.parkhedervar.hu).

Ugyancsak a panga megjelenésére utal a faji jelző angol *iridescent shark-catfish* (FAO.), francia *requin irisé* (W.), azaz 'színjátzó cápaharcsa' nevében. Ahogy Francis Hamilton egykor a panga erőteljes testét jellemezte: „The colour above is dusky green, and below white, with a purple gloss on the sides” (HAMILTON 1822: 163), azaz fent a színe sötétzöld, alatta fehér, az oldalán fényesen lila. Ráadásul színárnyalatok különböztetik meg egymástól az életkoruk szerint ezeket a halakat, a kisebb példányok háta sötétebb szürke, az idősebbekké pedig barnás.

Származási helyére utaló társneve az angol *Thailand catfish* (FB.) és az *asian shark catfish* (W.), azaz 'thai földi harcsa', illetve 'ázsiai cápaharcsa'. Akváriumban is jól tartható hal, az akvaristák ugyancsak honosságára utaló angol *siamese shark*, francia *requin siamois* (uo.), német *Haiwels aus Siam* (RÖSSEL 1965: 138), vagyis 'szíami cápa(harcsa)' néven ismerik (Thaiföld korábbi neve *Sziám* volt). Szintén ők használják portugál *peixe-gato-sutchi* (W.), dán *sutchi-hajmalle*, angol *sutchi catfish* (FB.), azaz 'sutchi cápaharcsa, sutchiharcsa' nevét. Ezek a nevek a korábbi latin szaknyelvi *Pangasius sutchi* (FOWLER 1937: 141; FERRARIS 2007: 325) szinonim binómen mintájára jöttek létre.

2003-ban az amerikai haltenyésztők tiltakozása miatt a pangát más nevekkel kezdték importálni az Egyesült Államokba, a thaiföldi eredetű *swai* (W.) [*< thai sa wai 'ua.'* (FB.)] és az angol *striped catfish* (uo.) elnevezésekkel kerül az élelmiszerboltokba, halpiacokra. Ez utóbbi neve a fiatalabb példányok oldalvonalá mentén húzódó fekete csíkra utal. Az angol név magyarra fordításával használatos nálunk a *csíkos harcsa* (Hal. 2009. 1: 29) terminus. Hasonneve az angol *tiger shark* (W.), vagyis 'tigriscápa', szintén csíkos megjelenése az alapja. Angol *river catfish* (FB.), azaz 'folyami harcsa' nevének az az alapja, hogy a kambodzsai Tonle Sap tó elterjedt vándorló hala minden évben elhagyja a tavat, mert az éves ívási ciklusban, az esős évszak kezdetén a Mekong folyóba úszik.

Sajnos a Mekong azonban a világ egyik legszennyezettebb folyama. Ennek deltájában van a legtöbb a panga tenyésztők medencéiből, mesterséges tavaiból. A tenyésztési módszerek környezetkárosodást idéznek elő, a szennyezett környezetben élő példányok húsa mérges anyagokat tartalmazhat.

Hivatkozott irodalom

- AAM. = *Aquaculture Asia Magazine* 2001–. Network of Aquaculture Centres in Asia-Pacific. www.aquaasiapac.com (2014.03.20).
- BFI. = *Bangladesh Fisheries Information Share Home an online platform for sharing fisheries information*. <http://en.bdfish.org> (2014.03.20).
- CUVIER, GEORGES – VALENCIENNES, ACHILLE 1840. *Histoire naturelle des poissons*. Tome quinzième. Suite du livre dix-septième. Siluroïdes, Paris.
- EL. = *Encyclopedia of life*. [A legnagyobb biológiai adatbázis.] <http://www.eol.org> (2014.03.20).
- FAO. = *Food and Agriculture Organization of the United Nations. Fisheries and Aquaculture Department*. www.fao.org/fishery (2014.03.20).
- FB. = R. FROESE – D. PAULY eds., *FishBase (A Global Information System on Fishes)*. Electronic publication, 2006. <http://www.fishbase.org> (2014.03.20).
- FERRARIS, CARL J. 2007. *Checklist of catfishes, recent and fossil (Osteichthyes: Siluriformes), and catalogue of siluriform primary types*. Zootaxa, Auckland. 1418: 1–628.
- FF. = RICHARD VAN DER LAAN, *Freshwater fish list*, 8th ed. 2012. www.academia.edu (2014.03.20).

- FOWLER, H. W. 1937. *Zoological results of the third De Schauensee Siamese Expedition*. Academy of Natural Sciences of Philadelphia 89: 125–264.
- GUSTIANO, R. – POUYARD, L. 2008. Systematic revision of the genera of Pangasiidae (Siluriformes, Ostariophysi). *Indonesian Aquaculture Journal* 3/1: 13–22.
- Hal. = *Halászat*. A Vidékfejlesztési Minisztérium tudományos folyóirata. Budapest, 1899–.
- HAMILTON, FRANCIS 1822. *An account of the fishes found in the river Ganges and its branches*. Edinburgh.
- JAYARAM, K. C. 1977. Aid to identification of siluroid fishes of India, Burma, Sri Lanka, Pakistan and Bangladesh. *Zoological Survey of India* 10: 1–33.
- KOTTELAT, M. 1984. A review of the species of Indochinese fresh-water fishes described by H. E. Sauvage. *Bulletin du Muséum National d'Histoire Naturelle* 6: 791–822.
- ROBERTS, T. R. – VIDTHAYANON, C. 1991. *Systematic revision of the Asian catfish family Pangasiidae*. Academy of Natural Sciences of Philadelphia. 143: 97–144.
- ROMERO, P. 2002. *An etymological dictionary of taxonomy*. Madrid, unpublished. Az FB. adatbázisban idézett (Ref. 45335).
- RÖSEL, FRITZ 1965. Pangasius sutchi Fowler, der Haiwels aus Siam. *Deutsche Aquarien- und Terrarienzeitschrift* 5: 138–140.
- SAUVAGE, HENRI ÉMILE 1878. Note sur quelques poissons d'espèces nouvelles provenant des eaux douces de l'Indo-Chine. *Bulletin de la Société philomathique de Paris (7th Série)* 2: 233–242.
- SCOTT, PETER W. 1994. *A tökéletes akvárium*. Budapest.
- TALWAR, P. K. – JHINGRAN, ARUN GOPAL 1991. *Inland Fishes of India and Adjacent Countries* 2. Oxford & IBH Publishing Co., New Delhi–Calcutta.
- W. = *Wikipedia* (<http://en.wikipedia.org>, <http://de.wikipedia.org>, <http://hu.wikipedia.org>, stb.).
- WING-KEONG NG et al. 2007. Aquafeeds in Myanmar: A change from farm-made to factory-made feeds. *Aquaculture Asia Magazine* 3: 7–12.

RÁCZ JÁNOS

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Nyelvrokonságunk felismerésének útvessztői*

1. Minden valószínűség szerint a magyar nyelvnek más nyelvekkel való összehasonlítása, rokonítása a világon a legvitatottabbak közé tartozik: a vele foglalkozók megosztottsága szinte páratlan, a tudományon kívüli nyilatkozók ugyanis ádáz ellenségként tekintenek a tudományos kutatókra. A 16. században, majd főként az utóbbi 150 évben, de különösen a közelmúltbeli öt–hat évtizedben jelennek meg olyan írások, amelyek rendszerint képtelen ötletekkel és és ún. elméletekkel utasítják el finnugor (uráli) nyelvrokonságunkat, amely az efféle írások némelyikének szerzője szerint már amúgy is „haláltusáját” vívja.

Az utóbbi években az érdeklődő nagyközönségnek szánt, a magyar nyelv rokonságával tudományos igényességgel foglalkozó munkák közül az alábbiak érdemelnek figyelmet: RÉDEI KÁROLY (1998, 2003) könyvei és HONTI LÁSZLÓ által (is) szerkesztett, két kiadást is megért gyűjteményes kötet (HONTI főszerk. 2010a, 2010b), valamint az általa

* Köszönjük Honti Lászlónak, szerkesztőbizottságunk tagjának, hogy gondozta az időközben elhunyt szerző kéziratát. Hegedűs József nekrológiát I. számunk Társasági ügyek rovatában. – A szerkesztőség.